

Hovedbygningen til Hejselt 1934

SPEJLET *ET TILBAGEBLIK*

Østervrå Lokalhistoriske Forening

Herskab og tjenestefolk på en lille herregård

Af Axel Thrane

Forsat fra sidste nummer

For at være fuldgod karl skulle vedkommende helst have aftjent sin værnepligt, og som tidligere fortalt kunne bære 200 pund korn på »nakken«, som man sagde. Ligeledes skulle han ved græsslåningen kunne følge med forkarlen og husmændene. Han skulle kunne læsse et stort læs korn i marken og køre det hjem uden at vælte; skete det, måtte han bøde med en pot brændevin til den, der stak det op til ham igen. Ligeledes var det skik, at den, der mistede forken ved afstikningen i laden, måtte bøde med 1 pot brændevin til ham, der stod i »stanghullet«.

Helt unge piger var en sjælden ting på de større gårde, og foruden at kunne gøre deres arbejde i almindelighed, skulle de kunne malke et hold køer på 20 stk. på 2 timer. Aflønning af karle og piger var meget forskellig fra gård til gård. På de større gårde var der som regel kun tale om aflønning i rede penge, men hos bønderne blev der så sent som op til århundredskiftet ofte betalt en stor del i naturalier, for eksempel uld eller klæde. De ganske unge, som tjente hos bønderne, blev kaldt »bæls« og lillepige. Deres arbejde bestod i at passe køer, får og gæs; ofte havde forældrene får eller en enkelt ko på græs hos bonden for en del af lønnen. Derudover fik de ofte et par træsko eller strømper, der altid var uldne og lange og selvfølgelig hjemmestrikkede. Dertil kunne de få en mindre skilling (pengebeløb). Denne tjenende stilling i de unge år var meget krævende og ofte alt for hård; tidligt skulle de op om morgenen, og hvis der var løsdrift, kunne kreaturerne volde store vanskeligheder. Hvis der var dårlig græsgang, søgte køerne hen i kornet, og var det »bissevej«, var de slet ikke til at styre. Megen gråd i den anledning er blevet afgivet, især når husbonden var urimelig og skældte ud.

For århundredskiftet var de ældre karle og piger gået over til løn, altså et fast pengebeløb. For de faste husmænds vedkommende var aflønningen delvis i naturalier. I reglen havde de tre tørveskær umiddelbart efter forårssåningen, derudover havde de gårdens heste og redskaber at bruge til egen jordlod, dog som oftest kun i fritiden om søndagen. Overgangen til ren pengeløn skete langsomt, eftersom der blev varer i forretningerne at købe. Det kunne ikke betale sig med det meget hjemmearbejde, men den væsentlige grund var sikkert politisk, idet socialismen havde fået grobund i Danmark, og tyendet begyndte at rejse hovedet og stille fordringer.

De faste karle, som tit var husmandssønner fra egnen, fik deres tøj vasket og repareret hjemme, men karle langvejs fra fik en husmandskone til at ordne tøjet, og i mange år var betalingen 5 kroner.

På de større gårde var der altid husmænd; nogle var faste og arbejdede hver dag på gården og fik ugeløn hver lørdag aften; andre sad i små huse med en mindre jordlod til og skulle arbejde visse dage om ugen, men uden betaling. Dog var disse husmænd noget afhængige af gården og fik flere naturalier, da de ellers ikke kunne klare sig. Ofte var der en enkelt lejlighed på gården, og da det blev almindeligt med at holde fodermester, boede vedkommende på gården. De faste husmænd fik morgenmad og middag på gården og selvfølgelig formiddags- og eftermiddagsmellemmad.

Karlene og de faste husmænd var altid samlet på gården juleaften og til høstgildet. Disse aftner blev store mængder af suppe og steg konsumeret. Ved høstgildet blev der bagefter danset og senere drukket kaffe. Ved denne fest kunne det undertiden gå livligt til. Der blev ikke i mit hjem givet spiritus, men folkene bragte det med, og ofte kom der fremmede karle med en dunk brændevin. De fremmedes nærværelse gav tit anledning til slagsmål, og så var det altid en urolig nat. Høstgildet blev altid holdt en lørdag aften, for at rusen kunne soves ud om søndagen.

De husmænd, der selv havde jord, arbejdede ofte på akkord eller på deling. Ved plejltærskning fik de ved opmåling af kornet en vis part, og ved kartoffeloptagning ligeledes, for eksempel hver tiende eller hver ottende række. Disse rækker skulle blive stående og tages op allersidst. I rede penge fik husmændene før århundredskiftet ca. 35 øre om dagen om vinteren, og 50 øre om sommeren. Ved gødningskørsel stod husmændene altid i møddingen, de fik da på akkord fra 3 til 5 øre pr. læs til deling og kunne da ved hårdt arbejde erholde nogle øre udover daglønnen.

Husmændenes koner hjalp til i høst og med kartoffeloptagning, ligeledes ved den ret store tørveproduktion til gårdens forbrug; ved det sidste arbejde var de med til at »rane« og stable tørvene, dette arbejde var altid på akkord; deres løn var dog altid under mændenes. En kone hjalp også ofte til inde i huset og i haven, eller forestod den endelige bagning.

Forholdet mellem husbond og husmænd var i almindelighed godt; men det afhang dog af, hvorledes arbejdsgiveren var; således var det også i tilfælde af sygdom og død. Husbonden var dog pligtig til at hente læge og jordemoder. Ved død ordnede husbonden tit hele begravelsen og støttede familien på anden måde. Husmændenes stilling var efter vor tids målestok, uværdig. Husmanden og hans familie kunne ikke leve af den ugeløn, de fik, hvilket førte til, at man tog selv. Han rapsede lidt hist og her og holdt på den måde livet oppe. Det var et træls liv at være husmand, og som eneste trøst havde han kun brændevinen. At der samtidig blev set ned på husmanden, vidner følgende om. Ved sygdom blev lægen hentet i vogn fra landsbyen Østervrå. Hvis ikke han var hjemme, måtte man vente, somme tider i flere timer. Før han satte sig i vognen, havde han altid foruden taske 2 store stoppede træpiber, een til vejen hen og een til vejen hjem. Hvis det så var en husmandsfamilie, besøget gjaldt, udbrød han altid: Det skrav er ikke værd at reparere på.

Den løse medhjælp blev i reglen leveret fra egnens arbejdsløse. Det kunne være unge og ældre folk. Det var mest i høstens tid eller om efteråret, når det store »62« tærskværk, hvis trækraft var et stort lokomobil, blev lejet for at tærsk en del af sæden. Der skulle stort mandskab til, idet kornet skulle føres til det faststående værk, og den løse halm samt korn og avner skulle bæres væk. Også til at rense de mange kilometer lange åbne grøfter blev der brugt løs medhjælp. Her gaves der altid akkord, men ved andre arbejder fik de den gængse dagløn samt kosten. Disse arbejdere var henvist til lediggang, især om vinteren, men i stedet for at få fattighjælp, satte kommunen tit arbejde i gang med stenslagning eller henviste til skovarbejde. Ved snerydning kom disse arbejdere også til at virke med. Dengang blev landmændene også tvunget af kommunen til at rydde vejen for sne uden betaling, men i stedet for selv at møde, lejede de så de arbejdsløse til at gøre arbejdet.

Foruden landarbejderne kom der ofte nogle af landevejens børn i høstens tid og tilbød sig. I reglen var det forhutlede stakler, der nok ville arbejde, men ofte forsvandt efter den første udbetaling. De kaldtes »bissere«, og da de oftest var fulde af utøj, blev de anvist soveplads i høet eller i fodergangen til hestene. Gav man disse arbejdere arbejde i en mindre travl tid, var det altid uden løn, eller også fik vedkommende engang imellem en pakke skråtobak som vederlag for arbejdet.

Ligesom på andre større herregårde var der spøgeri på Hejselt, altid sidst på efteråret omkring november hørtes tydeligt en vogn med et firspand for, der kørte op foran hovedbygningen, og et menneske gik ind på kontoret, hvor han opholdt sig i nogle minutter, hvorefter køretøjet igen stormede ud af gården. Rygtet gik, at en tidligere ejer, med drik og kortspil, i dette kontor havde franarret en bygmester hele hans fortjeneste. En meget mærkelig, men sandfærdig hændelse, skete på Hejselt i firserne; de dårlige tider bevirkede, at den daværende ejer sad meget dårligt i det rent økonomisk. Om sommeren nedbrændte gården i et uvejr. Under det efterfølgende forhør fattede herredsfogeden mistanke til ejeren, for selv at have påsat branden. Gården var højt assureret i forhold til de dårlige bygninger. Da ejeren tilmed ikke var særlig afholdt af folkene, gik mange vidner ham imod, idet de mente, at uvejret slet ikke havde raset over egnen. Imidlertid samlede herredsfogeden stadig materiale sammen for at arrestere ejeren. Hen på efteråret fik han fat i et godt vidne, en ung mand som under hele uvejret havde opholdt sig i en høstak sammen med en pige, medens regnen strømmede ned. Herredsfogeden kørte sammen med en betjent fra Sæby til Hejselt for at bringe ejeren i arrest. På dette tidspunkt var gårdens avlsbygninger igen opført, hovedbygningen var ikke brændt. Ejeren tog pænt imod gæsterne, og efter et større traktement gik de ind i kontoret. Her fremlagde herredsfogeden den nye sigtelse, men ejeren bedyrede sin uskyld og mente, at det var en hævnakt, idet han for nylig havde haft en strid med vidnet. Det havde været meget lummert denne efterårsdag, og et tordenvejr brød løs under forhandlingerne, og et lyn slog ned, gården nedbrændte igen. Ejeren sprang nu op og slog i bordet for herredsfogeden og sagde: Herren er mit vidne på, at således gik det også til den første gang. Sigtelsen mod ham blev straks hævet.

Noter:

1 Kneget, æltet.

2 Kalveost betegnelse for sylte lavet af kalvekød.

3 Med nabogårde menes omliggende bondegårde.

Kommentar

Beretningen (NEU nr. 16897) er skrevet 1961 som besvarelse af NEU's spørgeliste om tjenestefolks forhold. Axel Thrane var da flyttet ind i en villa efter et langt liv som landmand. Faderen døde i 1895, da beretteren var 3 år, og moderen styrede da Hejselt med den ældste søn som bestyrer, indtil gården blev solgt i 1916. Drengen drømte om at gå i faderens fodspor, men da han var uddannet som landvæsenselev og havde været forvalter og overforvalter på forskellige herregårde, var der lukket for indvandring til Amerika. I stedet tog

Axel Thrane imod et tilbud fra Litauen, og der var han i 12 år inspektør på en række storgodser. Han nåede lige at komme hjem før krigen, således at han kunne købe sig en gård i Vendsyssel. Endnu dyrker han i sin høje alderdom jagtens glæder. Beretningens skarpe iagttagelser og knappe stil har den tilfælles med en række tilsvarende beretninger i NEU, skrevet af folk med storgårde som virkeplads.

Herregården Hejselt er nævnt allerede i middelalderen. I 1688 hørte der ca. 40 ha pløjet jord til den, det vil sige 3 til 4 gange mere end en almindelig bondegård på egnen. Den må allerede da betegnes som en mindre herregård, der havde svært ved at bære udgifterne til en adelig families levelfod, selv om der til hovedgården hørte en række fæstegårde, hvis beboere havde arbejdspligt på herregården. I 1738 fik gården borgerlig ejer, og i anden halvdel af 1800'erne blev de sidste fæstegårde bortsolgt. Denne historie har Hejselt fælles med en lang række andre herregårde ikke mindst i Vendsyssel.

Hejselt havde omkring århundredskiftet fået et tilliggende på 200 hektarer. Den repræsenterer en storgård med meget stor afstand mellem herskab og tyende socialt og kulturelt, men antallet af led i kommandostrukturen er ikke stort sammenlignet med herregårde med flere tusinde tønder land under plov og med skov, mølleri, ålegård og andre indtægtskilder forbundet med agerbruget.

Ole Højrup

Strengt tider

Skagen den 16. marts 1909

Kære Brødre

Tak for Roerne som jeg modtog for lang tid siden, jeg har ventet på at høre et par ord fra eder da jeg vist har skrevet sidst. Nu til April har jeg fået plads hos en fiskehandler, jeg har fæstet mig væk for et år og i den tid skal jeg have 7,25 kroner og fri fisk til husholdningen det er jo ikke så stor en løn men det er jo hver dag hvordan vejret er og fisken er da også meget vær, så jeg synes slet ikke det er så tosset, så har jeg gjort det sådan at jeg skal have penge hver måned, så bliver det en god skilling, jeg synes det er bedre end ugeløn, når man kan undvære dem, den går man så let og klatter væk, nu har jeg ikke haft noget at gøre i den sidste måned, der er ingen verdens ting at lave nogen steder så nu har vi ædt al fortjenesten op som vi sidst skrev om, så hvis i har tid på penge og i kan undvære 25 kr vil jeg gerne om i vil sende dem så snart i kan for der er jo længe til den første maj og før kan jeg ikke vente at få penge, hvis det havde været tøvejr kunne jeg nok have fået lidt at gøre men ved det de fryser kan der ikke kommes i jorden, vil i ikke også samtidig sende mig en sæk kløverhø da jeg har 2 kaniner der har fået unger og jeg kan ikke få noget hø at give dem nogen steder. Snuset jeg lovede Gerhard kan jeg ikke skaffe der er ikke mere end den ene slags, hvis du vil have mere af det kan du lade mig det vide, så skal jeg sende det, men det lod jo til at du ikke brød dig om det at du kunne få samme slags dernede, men hvis du vil have noget skal jeg sende det. Jeg ved ikke hvordan det går om jeg kommer derned til valg, for så er jeg i plads til den tid og hvis fiskehandleren vil derned så kommer jeg nok ikke for vi kan jo ikke komme af sted begge to, men hvis ikke han vil så kommer jeg jo nok.

Vi har det ellers godt vi har da livet alle sammen og det er jo det vigtigste af det hele, nu venter vi jo så en af eder når i kan få tid og se lejlighed til at komme af sted. Nu var der vist ikke mere af bemærke den gang, lev nu vel og en kærlig hilsen sendes eder, fra os alle heroppe i nord.

Kristine og Peter Veegaard

Efterskrift.:

Peter Veegaard er født den 16. april 1874 i Flade sogn og han var morbroder til Sadelmager Erhard Weesgaard Olesen som havde forretning/værksted i et for længst nedrevet hus der hvor elinstallatør Preben Damtoft nu bor.

Erhard overtog forretningen efter sine forældre Sadelmager Jens Andreas Olesen og Anine Thomine Caroline Christensen Weesgaard, de er begge to begravet på Østervrå kirkegaard.

Erik Wulff

Afskrift af Vendsyssel Tidende fredag den 15. maj 1959.

Søndag den 17. maj fylder Niels Højbjerg, Østervrå 90 år. Højbjerg er født i det daværende Nr. Bondesholdt sogn i Jerslev, men har tilbragt det meste af sin barndom på gården Tørholm ved Østervrå. Som 14-årig kom han i tjeneste på den gamle kro i Østervrå, senere var han et par år på landet, men kom tilbage på kroen som staldforpagter i nogle år, indtil han henimod århundredeskiftet blev kusk på postvognen Hjørring-Østervrå. I 1909 overtog han selv postturen og drev denne indtil banens åbning i 1913. Herefter slog Højbjerg sig på landbruget og havde forskellige ejendomme omkring Østervrå: Rudbæksholm, Skellet og Lindeneborg.

I 1925 kom han igen til Østervrå som vært på Østervrå Afholdshotel, som han drev indtil 1935. Efter afståelsen af hotellet købte han et hus i Skolegade. Her mistede han sin hustru, og i de senere år har Højbjerg boet i Strømgade sammen med en datter, der er fodspecialist i Østervrå.

Højbjerg har som ingen anden fulgt Østervrås udvikling, og han kan stadig med sit djærve lune levendegøre personer og begivenheder 70-80 år tilbage i tiden. Skulle det knibe lidt med hukommelsen, når det drejer sig om nøjagtigt at tidsfæste bestemte begivenheder, har han en righoldig samling af avisudklip, notater og billeder at ty til. Her er der oplysninger at hente fra de sidste halvtreds år af egnens historie, og samlingen er ikke uden kulturhistorisk værdi.

Det lyder mærkeligt i vore øren, at postvognen med sin lukkede trækasse uden så meget som et vindue var den eneste forbindelse med omverdenen, men tiden var en anden dengang, kravene var små og livet hårdere og mere nøjsomt. Til gengæld var livsytringerne, som de udfoldede sig på kroen, ofte voldsomme. Det var ikke noget særligt bemærkelsesværdigt, ja, det hørte nærmest til dagens orden at drikke sig fra sans og samling. Det var for en stor del de indtryk, Højbjerg modtog her, der var baggrunden for, at han sluttede sig til den frembrydende afholdsbevægelse, og gennem et langt liver er han gået stærkt ind for dette arbejde uden at lade sig rokke en tøddel fra sin overbevisning.

Det var vel også denne indstilling, der fik Højbjerg til at gå ind til det helt ukendte arbejde som vært på Østervrå Afholdshotel. Hotellet ejedes på det tidspunkt af et interessentskab, der havde overtaget kroen, da den ved en kommuneafstemning blev nedlagt i 1919. Der var hidtil jævnlig skiftet vært, og det var ikke gået alt for godt. Det var således ikke nogen let opgave, Højbjerg påtog sig, men han og hans hustru drev i en 10-årig periode hotellet på en måde, der overalt aftvang respekt.

Det er fra denne tid Højbjerg huskes bedst; her, hvor der daglig kom mange mennesker, kom hans sprudlende vid og fortælleglæde rigtigt til deres ret, og hans historier og udtalelser kan man stadig høre citeret, når talen falder på gamle dage.

Højbjerg har efter alderen et godt helbred og usædvanligt velbevarede åndsevner, men han er også ud af en livskraftig slægt. Af en søskendeflok på ni er endnu fire tilbage, den ældste er 93 og den yngste 80 år.

Østervrå forsvandt, men blev igen by.

Landsbyen Østervrå forsvandt ved udstykningerne i begyndelsen af 1800-tallet. Så sent som omkring 1880 fandtes der kun et par huse i det, der i dag er Østervrå by. Før udstykningen var der ca. ni gårde i det daværende Østervrå.

Den tidligere projektleder, Lars Bo Jensen ved Sæby museum, arbejdede i sidste halvdel af 1987 med arbejdets og dagliglivets historie i Østervrå. I en artikel i Vendsyssel Tidende fortalte han, at den væsentligste grund til Østervrås genopståen var tilladelsen til fri næring i de små bysamfund i forbindelse med anlæg af Sæby-Hjørring landevejen i 1873. Tilladelsen til fri næring blev givet i 1857.

Senere blev Østervrå et jernbaneknudepunkt. I 1913 kom Hjørring-Østervrå-Hørby jernbanen, der havde forbindelse med Frederikshavn-Sæby Nørresundby-Fjerritslev banen. Hjørring-Hørby banen blev nedlagt i 1953.

I 1924 åbnede Vodskov-Østervrå banen, som blev nedlagt efter kun 26 års forløb.

I Østervrå havde man i tyverne og trediverne tanker om at gøre byen til et rigtigt jernbaneknudepunkt, og der blev arbejdet med planer om bygning af en privatbane fra Brønderslev til Østervrå og fra Østervrå til Frederikshavn, men amtmanden i Hjørring, der ikke kunne lide privatbaner, fik forhindret de nye jernbaneplaner.

Lokalhistorisk er Østervrå en meget spændende by, fordi den i perioden fra midten af 1880'erne til midten af 1920'erne voksede med en kolossal fart. I den periode fik byen sit håndværks- og forretningsliv, og i samme tidsrum udbyggedes skole- og foreningslivet. Byen fik elværk, jernbane, andelsmejeri og meget andet.

Banearbejdet Øster Vraa - Vodskov 1918